

ÇORAP ÜZERİNE MESH HADİSLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME

Mazhar TUNÇ¹

Özet

Hz. Muhammed (S.A.S.) kendisine indirilen Kur'an'ı Müslümanlara tebliğ etmek ve yaptığı uygulamalarıyla onlara rehber olmakla görevlendirilmiştir. Kur'an'ın bazı hükümleri açık olmakla birlikte diğer bazı hükümleri Peygamberin rehberliğinde vuzuha kavuşmuştur. Bu da göstermektedir ki Müslümanlar, Nebi'nin izahatları ve pratikteki uygulamaları olmadan dinlerini yaşayamazlar ve doğru yolu bulamazlar. Sahâbe ve sonraki nesiller Peygamberimizin sünnetini anlamak ve yaşamak için büyük çaba içine girmiş, dini günümüze kadar titizlikle koruyup kollamışlardır.

Bu çalışmamızda islam âlimleri arasında tartışmalara yol açan çorap üzerine mesh rivâyetlerini incelemek ve bu rivâyetler ışığında bir neticeye varmayı amaçlamaktayız. Gerçekten de Hz. Peygamber (S.A.S.) çorap üzerine mesh yapmış mıdır? Yoksa bu rivâyetler zayıf rivâyetler midir? Eğer bu rivâyetler sahih ise o zaman ki çoraplar ile günümüzdeki çoraplar arasında bir fark var mıdır? Bir fark olup olmaması hükmün geçersiz sayılmasını gerektiren bir sebep olabilir mi? Gibi sorulardan yola çıkarak konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

Yukarıda sıralanan soruların cevaplandırılması bu çalışmanın hedeflerindedir. Gerçekten günümüz modern dünyasında bir ihtiyaç haline gelen bu meselenin bilinmesi, rivâyetlerin bir arada değerlendirilip incelenmesi önem arz etmektedir. Biz de bu çalışmada konu ile alakalı rivâyetlerin sıhhat derecesini ortaya koyduktan sonra fıkıh mezheplerinin bu konudaki görüşlerini vererek bir neticeye varmayı hedeflemekteyiz.

Çalışmada önce çorap kavramı açıklanacaktır. Daha sonra çorap üzerine mesh hadisleri tek tek incelenecek ve sıhhat durumlarıyla ilgili âlimlerin görüşleri ışığında bir hüküm verilmeye çalışılacaktır. En sonunda da fıkıh mezheplerin ve müçtehit imamların konu ile ilgili görüşleri ile çalışma noktalanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çorap, Mesh, Mesh Hadisleri, Sahâbe, Mezhep Görüşleri.

An Evaluation Of The Mesh Hadith On Socks

Abstract

Hz. Muhammed (S.A.S.) was sent to inform the Muslims of the Qur'an, and has been assigned to guide them with the practices. Although some provisions of the Qur'an are clear, some other provisions have been revealed by the guidance of the Prophet. This shows that Muslims cannot live their religion and find the right way without the explanations of Naby and his implementations in practice. The Companions and the next generations made great efforts to understand and live the Sunnah of the Prophet and kept the religion meticulously up to the present day.

In this study, we aim to examine the rumors about the meshes on the socks leading to the discussions between the Islamic scholars and to reach a conclusion in the light of these rumors. Indeed, did St. Prophet wear the mesh on the socks? Or are these sayings weak? If these rumors are true then is there a difference between socks of that day and socks today? Whether a difference requires that the provision be considered invalid or not?

The answer to the above questions is one of the objectives of this study. In fact, this issue has become a necessity in today's modern world and it is necessary to evaluate and examine these rumors together. In this study, we aim to reach a conclusion by giving the opinions of fiqh sects on this subject after revealing the degree of well-being of the rumors.

In the study, first, the meaning of the concept of socks will be explained. Then the mesh on the socks hadiths will be examined one by one and a judgment will be given in the light of the opinions of the scholars about the health conditions of hadiths. In the end, the study will come to an end with the opinions of fiqh sects on this subject.

Keywords: Socks, Mesh, Hadiths of Mesh, Companions, Denomination

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı.

Giriş

Müslümanların ibadetlerini yerine getirirken karşılaştıkları zorlukları gidermeye yönelik islam dininin kendilerine tanıdığı kolaylıklardan birisi de mesh meselesidir. Gerek yolculukta gerekse mukim iken mest, ayakkabı ve çorap üzerine mesh yapmak Hz. Peygamberimizden (S.A.S.) bize kadar intikal eden bir uygulamadır. Fıkhi kaynaklara baktığımızda abdest sırasında ayakları yıkamak azimet² olarak isimlendirilirken, ayakta mest ve çorap gibi benzeri şeyler var ise onları mesh etmek ise ruhsat³ olarak nitelendirilmiştir.

Hadis kaynaklarında konu ile ilgili rivâyetler olmakla birlikte, bu rivâyetlerin bazılarının sahih bazılarının ise zayıf olduğu müşahede edilmektedir. Bu rivâyetleri değerlendiren fıkıh âlimleri daha çok meselenin hükmüne odaklanmışlardır. Hadis âlimleri ise bu rivâyetlerin sıhhat dereceleri üzerinde durmuşlardır. Fakîhler hüküm verirken elbette ki rivâyetlerin sıhhat dereceleriyle ilgilenmişlerdir; ancak onlar, daha çok o zamanki çorap ile bugünkü çorabın bir benzerlik arz edip etmediğiyle ilgilenmişlerdir.

Konu ile ilgili olarak bildiğimiz kadarıyla bir iki çalışma dışında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmalardan ilki Cemâluddîn el-Kâsimî'nin "*el-Meshu ale'l-Cevrebeyn*"⁴ (Çorap Üzerine Mesh). İsimli kitabıdır. Bu kitapta el-Kâsimî ilgili hadisler hakkında değerlendirmelerde bulunarak, sahâbenin uygulamalarına atıflar yapmış ve konuyu izaha çalışmıştır. Mezhep görüşlerine de atıf yapan müellif son olarak kendi tercihini verdikten sonra çalışmasını noktalamıştır. Ona göre çorap üzerine mesh hadisleri sahih veya hasen hadislerdir. Bu hadisler ile sahâbenin uygulamaları çorap üzerine meshin caiz olduğunu göstermektedir. İkinci çalışma ise Musa Bağcıya aittir. "Sarık ve Çorap Üzerine Mesh Problemi" ismini taşıyan bu çalışma M. Hayri Kırbaşoğlu'na ait "*Namazların Birleştirilmesi*" kitabının içinde bir bölüm olarak yer almaktadır. Bu çalışmada da

² Azimet; insanların karşılaştığı güçlük ve zaruret hali gibi zaruri durumlara bağlı olmaksızın konmuş şer'i hükümler için kullanılan fıkhi terim. Yani normal şartlarda herkesin uymakla mükellef olduğu asli hüküm demektir. Bkz. Baktır, Mustafa, "Azimet" DİA, İstanbul 1991, IV, 330

³ Ruhsat; Bazı mazeretlerden dolayı aslı hükmün gereğine uymamayı meşru hale getiren geçici hüküm yani kolaylaştırma esasına dayalı dinin insanların hizmetine sunduğu fırsatlar anlamına gelmektedir. Bkz: İbrahim Kafi Dönmez, "Ruhsat" DİA, İstanbul 2008, XXXV, 207-210

⁴ el-Kasimi, Muhammed Cemaluddin, *el-Meshu ale'l-Cevrebeyn*, Thk: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut 1399/1979. Kitaba, Ahmed Muhammed Şâkir bir mukaddime yazarak konu hakkındaki hadislerle ilgili veciz ve faydalı bir değerlendirmede bulunmuştur.

hadislerden sadece Muğîe b. Şu'be'nin hadisine yer verilmiş, sahâbenin uygulamalarının yanısıra mezhep görüşleri de yansıtılmıştır. Sonuç bölümünde ise çorap üzerine meshin caiz olduğu vurgulanmıştır.⁵

Bu çalışmada ise çorap üzerine mesh ile ilgili rivâyetler tek tek ele alınarak, senet ve metin tenkidi üzerinden rivâyetlerin sıhhat dereceleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmada öncelikli olarak hadis kaynaklarına sonra da fikhî kaynaklara müracaat edilecektir. Âlimlerin lehte ve aleyhte görüşlerinin sentezi yapıldıktan sonra çalışma sonuç bölümüyle bitirilecektir.

1. Azîmet ve Ruhsat Kavramları

Azimet, sözlükte ısrarla istemek, kastetmek, kesin karar vermek anlamına gelmektedir. Istılâhta ise; şer'i hükümlerin ve yükümlülüklerinin mükellefler tarafından normal durumlarda yerine getirilmesidir. Yani kulların karşılaştıkları sıkıntı ve zorluk hâli olmaksızın yükümlülüklerini doğal bir şekilde yerine getirmeleridir. Bir başka ifade ile Allah'ın, kullarından istediği görev ve vazifeleri normal şartlarda yerine getirmeleridir.⁶

Ruhsat ise kolaylık anlamına gelmektedir. Istılahta ise; bir takım zaruret ve güçlükler sebebiyle, kullara azimeti terketme imkânı veren ve yalnız söz konusu arızı durumla sınırlı bulunan hafifletilmiş hükme denir.⁷

İslam dininin özelliklerinden birisi de azimetin yanısıra, zorluk ve güçlükler karşısında mükelleflere kolaylıklar tanınmasıdır. "Allah size dinde hiçbir güçlük yükledi"⁸, "Allah size kolaylık diler zorluk dilemez"⁹ ayetleri ile "Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz"¹⁰, "Din kolaylıktır. Her kim dini zorlaştırmaya çalışırsa din ona galip gelir"¹¹ hadisleri dinde kolaylığa işaret etmektedir.

Çorap üzerine mesh özelinde ise islamın ruhsat ilkesinden söz etmek mümkündür. Hz. Peygamberin (S.A.S.) mest üzerine mesh yaptığı mütevâtir derecesindeki hadislerde

⁵ Bkz: Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Namazların Birleştirilmesi* (Musa Bağcı Sarık ve Çorap Üzerine Mesh Problemi 139-178), İlahiyat Yay., Ankara 2004

⁶ Bkz: Baktır "Azîmet", IV, 334

⁷ Dönmez, "Ruhsat", XXXV, 207-210

⁸ Hac: 22/78

⁹ Bakara: 2/185

¹⁰ Buhâri, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Câmiu's-Sahih* (Fethu'l-Bari ile birlikte), Dâru'l-Marife, Beyrut Tsz, İlim:11, I, 162; Müslim, b. Haccac el-Kuşayri, *el-Camiu's-Sahih*, Dâru Taybe, Riyad 2000, Hds no: 1734

¹¹ Buhâri, İman: 29, I, 93

varid olmuştur. Çorap üzerine mesh ile ilgili olarak da birkaç hadis nakledilmiştir. Abdestte ayağı yıkamak azimettir. Yani normal bir durumdur. Ancak ayakta mest veya çorap varsa mükelleflere kolaylık sağlanması için (bazı şartlarla) mesh yapmalarına izin verilmiştir. Bu da ruhsattır. Çünkü abdest sırasında mesti veya çorabı çıkarmak meşakkatli bir iştir. Ayrıca soğuk bölgelerde mesti veya çorabı çıkarıp ayağı yıkamak insan sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir. Bütün bu güçlükler karşısında mesh yapmak islamın bir kolaylığı olarak insanlara sunulmuştur. Nitekim Peygamberimiz (S.A.S.) bir hadisinde “Muhakkak ki Allah (c.c.) ruhsatlardan yararlanılmasını ister. Muhakkak ki Allah (c.c.) azimetlerin de yerine getirilmesini ister.”¹² buyurmuştur.

2. Çorap Kavramı

Arapça (جورب) kökünden gelen çorap kelimesi ayak örtüsü ve ayağa giyilen şey demektir. Çoğulu (جوارب ، جواربة) şeklinde gelmektedir. Ayağa sarılan bir cisim¹³, meste benzeyen, keten pamuk ve benzeri şeylerden yapılan, ayağı kaplayan ve örten şey¹⁴ demektir.

Çorap ile mest arasındaki fark; mest deriden yapılırken çorap ise keten, yün, pamuk ve naylon gibi benzeri şeylerden yapılmakta ve daha çok ayağı ısıtmak için kullanılmaktadır.¹⁵

Zebîdî çorabın ayağa sarılan şey anlamında olduğunu, Farsçadan türetilip araplaştırıldığını söylemektedir. Ona göre bu kelime Farsça (Kureb) kelimesinden türetilmiştir. Kurba ise ayak mezarı anlamına gelmektedir.¹⁶

¹²Bkz: İbn Hibbân, Ebû Hatim el-Bustî, *e-İhsân fi Takrîbi Sahih-i İbn Hibbân*, Tertîb: İbn Bülbân el-Farîsî, Thk: Şuayb el-Arnâvut, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1405/1988, I, 227, Hds no: 305 ; Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Avset*, Thk: Tarık b. İvezullah Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Daru'l-Haremeyn, Kahire 1415/1995, VIII, 82; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah en-Nemiri, *et-Temhid lima fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, Vuzâretu'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, Mağrib 1387/1412, XX, 67; el-Elbânî sahih bir hadistir demiştir. Bkz: el-Elbânî, *Sahihu't-Terğib ve't-Terhib*, Mektebetu'l-Maarif, Riyad 1421/2000, I, 617, Hds no:1060.

¹³el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, Thk: Abdülhamit Hendâvî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, s. VI, 113

¹⁴el-Mâlikî Muhammed b. Muhammed el-Mağribî, *Mevâhibu'l-Celîl fi Şerhi Muhtasari'l-Halîl*, Moritanya 1431/2010, I, 318; İbnu'l-Arabî, el-Kâdî Ebû Bekir, *Aridetu'l-Ahvazî Şerhu Sunen-i Tirmizî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz., I, 149

¹⁵Bkz: ez-Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah el-Hanbelî, *Şerhu'z-Zerkeşî ala Muhtasari'l-Harkî*, Thk: Abdullah b. Abdurrahman b. Cibrîn, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad 1413/1993, I, 398.

¹⁶ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmâs*, Thk: Ali Hilali, Kuveyt 1407/1987, II, 155-156.

Ebûbekir İbnu'l-Arabi çorabın yünden yapılan ve ayakları ısıtan cisim anlamında olduğunu söylemektedir. Zerkeşi de aynı tarifi vermiştir. İbnu'n-Neccar'a göre ise çorap; meste benzeyen fakat deriden yapılmayan bütün cisimlere denir.¹⁷

Bedruddîn el-Aynî üç çeşit çoraptan bahsetmektedir: Birincisi; Yün, pamuk, keten ve benzeri şeylerden yapılan çorap. İkincisi; Altı deriden üstü ve yan tarafları başka maddeden yapılan çorap.¹⁸ Üçüncüsü; Altı ve üst tarafı deriden diğer tarafları başka maddelerden yapılan çorap.¹⁹

Günümüzde ise çok farklı maddelerden yapılan çoraplara rastlamak mümkündür. Yün, pamuk, keten, naylon vb. sentetik maddelerden yapılan çoraplar olduğu gibi belki de bizim bilmediğimiz ancak bazı bölgelerde var olan çok daha farklı maddelerden yapılan çoraplardan sözedilebilir.

3. Çorap Üzerine Meshe Dâir Hadisler

1. Hadis:

قال أبو داود حدثنا عثمان بن أبي شيبة ، عن وكيع ، عن سفیان الثوري ، عن أبي قيس الأودي ، عن عبد الرحمن بن ثروان ، عن هزيل بن شراحبيل ، عن المغيرة بن شعبة ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم توضأ ومسح على الجوربين والنعلين .

Ebû Dâvud > Osman İbn Ebi Şeybe > Vekî' b. Cerrâh > Süfyân-ı Sevrî > Ebû Kays > Huzeyl b. Şerahbîl'in Muğîre b. Şu'be'den rivâyet ettiğine göre Resulullah (S.A.S.) abdest aldı, çorapları ve ayakkabıları üzerine mesh etti.” Bu hadis Ebû Dâvud,²⁰ Tirmizî,²¹ Nesâî,²²

¹⁷İbnu'n-Neccâr, Muhammed b. Ahmed Ali el-Futûhî el-Hanbelî, *Maûnetu Uli'n-Nuâa Şerhu'l-Müntehâ*, Thk: Abdülmelik b. Abdullah b. Duheş, Mektebetu'l-Esedî, Mekke 1429/2008, I/294; el-Buhûtî, Mansur b. Yûnus el-Hanbelî, *er-Ravzu'l-Murabba Şerhu Zadi'l-Mustakna*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 2008, s. 33.

¹⁸Bir rivâyette Enes b. Mâlik altı deri üzeri ise yünden olan çoraplarına meshetmiştir. Bkz: el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin Ebû Bekir, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk: Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, I, 427, Hds no: 1357,

¹⁹ el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, Thk: Eymen Salih Şaban, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1420/2000, I, 607-608

²⁰Ebû Dâvud, Süleyman b. Aş'es es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Hattabi'nin şerhi Mealimu's-Sünen ile birlikte), Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1974, Taharet: 61, I, 114

²¹Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa, *el-Câmiu's-Sahîh*, Tahkîk: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987

²²Nesâî, Ebû Abdurrahman Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî (el-Mücteba)*, Thk: Hasan Abdülmünim Çelebi, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001, I, 123-124

İbn Mâce,²³ Ahmed b. Hanbel,²⁴ İbn Hibbân,²⁵ İbn Huzeyme,²⁶ el-Beyhakî,²⁷ İbn Ebi Şeybe,²⁸ Taberânî,²⁹ ve Abd b. Humejd'in,³⁰ eserlerinde geçmektedir.

Hadisin sened Değerlendirmesi

1. Ebû Dâvud: Süleyman b. Eş'as b. Ishâk b. Buşeyr Şeddâd el-Ezdî es-Sicistânî. İmam, sika güvenilir ve hadis ilminde hafız derecesine ulaşmış bir râvidir. Kutub-i sitteden biri olan es-Sünen adlı meşhur hadis kaynağının müellifidir. H. 275 yılında vefat etmiştir.³¹
2. Osman b. Ebi Şeybe: Osman b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Ebi Şeybe el-Absî Ebu'l-Hasan el-Kûfi. Sika ve güvenilir bir râvidir. Hicri 239 yılında vefat etmiştir.³²
3. Veki' b. Cerrâh: Veki' b. Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî Ebû Süfyân el-Kûfi. Sika hafız ve güvenilir bir râvidir. Kutub-i sitte müellifleri ve diğer hadis kaynakları kendisinden hadis rivâyet etmişlerdir. Hicri 197 yılında vefat etmiştir.³³
4. Süfyân-ı Sevrî: Tam adı Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî Ebû Abdullah el-Kûfi'dir. H. 97 yılında doğmuştur. Hadis başta olmak üzere bütün islami ilimlerde büyük alim ve imamlarından. Son derece güvenilir ve sika bir râvidir. H. 161 yılında vefat etmiştir.³⁴
5. Ebû Kays: Tam ismi Abdurrahman b. Servân el-Evdî'dir. Yahya b. Maîn ve el-İclî sika bir râvidir demişlerdir. Ebû Hâtim güvenilirlikte güçlü bir râvi olmadığını söylemiştir. Hadisinin az, hafız bir râvi olmadığını; rivâyetinin ise salih olduğunu söylemiştir. Nesâî "leyse bihi be's" derken İbn Hibbân onu tevsik etmiştir. el-Hâkim Dârekutnî'den sika olduğunu nakletmiştir. Ahmed b. Hanbel "leyse bihi be's" demiştir. el-Ukaylî onu 'ed-Duaf

²³el-Kazvîni, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *es-Sünen*, Tahkîk Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut, Tsz, I, 185

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 252

²⁵ İbn Hibban, *Sahihu İbn Hibban*, IV, 167

²⁶İbn Huzeyme, Ebu Bekir Muhammed b. Ishak es-Sülemi en-Neysaburi, *Sahihu İbn Huzeyme*, Thk: Muhammed Mustafa el-A'zami, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut Tsz, I, 135, Hds no: 152

²⁷ Beyhaki, *es-Sünen*, I, 425, Hds no: 1349

²⁸ İbn Ebî Şeybe, el-Musannef, Hds no: 1973

²⁹Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mû'cemu'l-Kebîr*, Thk: Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire Tsz., XX, 415

³⁰Abd b. Humejd, *el-Muntehab min Musnedi Abd b. Humejd*, Thk: Mustafa el-Adevi, Daru Belensiye, Riyad 1423/2002, I, 398

³¹İbn Hacer el-Askalanî, *Takrîbu't-Tehzîb*, Thk: Muhammed Avvâme, Halep 1986, s. 250

³² İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 386

³³ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 581

³⁴İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 244

isimli eserinde zikretmiş ve çorap üzerine mesh hadisinde bazı za'flar olduğunu belirtmiştir. H. 120 yıllarında vefat ettiği nakledilmektedir.³⁵

6. Huzeyl b. Şerahbîl: Tam adı Huzeyl b. Şerahbîl el-Evdî'dir. Bütün cerh ve ta'dil kaynaklarında sika ve güvenilir bir râvi olduğu belirtilmektedir. İbn Hacer muhadrem olduğunu söylemiştir. Vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir.³⁶

7. Muğîre b. Şu'be: Meşhur sahâbi, tam ismi Muğîre b. Şu'be b. Mes'd b. Muaâtib'dir. Hudeybiye'den önce Müslüman oldu. Basra ve Kûfe valiliği yaptı. H. 50 yılında vefat etti.³⁷

Hadisin sıhhat değerlendirmesi

Hadisin hükmü hakkında muhaddisler farklı görüşler beyan etmişlerdir. Kimi hadisçiler hadisi zayıf telakki ederken kimileri de hasen veya sahih demişlerdir. Hadisin zayıf olduğunu söyleyenler, senedini değil metnini eleştirmişlerdir. Metin eleştirisini de Muğîre b. Şu'ben'in aslında daha çok mest üzerine mesh hadisini rivâyet ettiğini çorap üzerine meshin ise muhalif bir rivâyet olduğunu savunmuşlardır. Şimdi hadis hakkındaki değerlendirmelere bir göz atalım:

Hadisin zayıf olduğunu söyleyenler ve delilleri

Ebû Dâvûd Sünen'inde bu hadisi verdikten sonra şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Abdurrahman b. Mehdî bu hadisi rivâyet etmezdi ve derdi ki: Muğîre b. Şu'be'den bilinen şey mest üzerine meshtir, çorap üzerine mesh değildir. Bu hadise benzer bir hadis de Ebû Musa el-Eş'ariden rivâyet edilmiştir. Ancak bu hadis de muttasıl olmadığı gibi kuvvetli de değildir. Bununla birlikte bazı sahâbîler çorap üzerine mesh etmişlerdir. Bunlar; Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, el-Berâ' b. Âzib, Enes b. Mâlik, Ebû Umâme, Sehl b. Sa'd, Amr b. Hureys, Hz. Ömer ve Abdullah b. Abbâs."³⁸

Ali İbnu'l-Medînî hadise dair yorumunda ilgili hadisi Muğireden Kufe ehli, Basra ehli ve Medine ehli mest üzerine mesh şeklinde rivâyet ederken Huzeyl b. Şerahbîl'in çorap üzerine mesh şeklinde rivâyet ederek diğerlerine muhalefet ettiğini söylemiştir.³⁹

³⁵Bkz: el-Askalânî, Ahmed b. Ali Ebu'l-Fadl İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Mektebetu Dairetu'l-Maarif en-Nizamiyye, Hindistan 1326, VI, 152-153

³⁶ Bkz: İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 572

³⁷ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 543

³⁸Ebû Dâvûd, Süleymah b. Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen*, Thk: İzzet Ubeyd ed-Deâs-Adil es-Seyyid, Daru'l-Hadis, Beyrut, 1969, Taharet:61, I, 112-113

³⁹el-Beyhaki, a.g.e., I/426

Mufaddal b. Ğassân Yahya b. Maîn'e bu hadisin hükmünü sormuş o da aslında Muğîre'den gelen rivâyetin mest üzerine mesh olduğunu ancak Ebû Kays'ın diğerlerine muhalefet ederek çorap üzerine mesh şeklinde rivâyet ettiğini belirtmiştir.⁴⁰

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin hadis hakkındaki kanaatı şöyledir: “Nesâî'ye göre kimse Huzeyl'e bu hadiste muvafakat etmemiştir. Muğîre'den gelen sahih rivâyetlerde Hz. Peygamber'in mest zerine mesh ettiği'dir. Beyhakî'nin belirttiğine göre Yahya b. Mansur, imam Müslim'in bu hadisi tad'îf ettiğini (zayıf saydığını) nakletmiştir. Bununla birlikte çorap üzerine mesh dokuz sahâbeden nakledilmiştir. Bunlar Hz. Ali, Ammar b. Yasir, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Enes b. Malik, Abdullah b. Ömer, Berâ' b. Âzib, Bilâl-ı Habeşî, Abdullah b. Ebi Avfa, Sehl b. Sa'd'dır. Ebû Dâvûd bu Sahâbilere Ebû Umâme, Amr b. Hureys, Hz. Ömer ve Abdullah b. Abbas'ı ilave etmiştir. Çorap üzerine mesh konusunda bizim itibar edeceğimiz yukarıda geçen hadis değil de bu 13 Sahâbinin uygulamasıdır. Nitekim Ahmed b. Hanbel bu hadisi eleştirdiği halde çorap üzerine meshi kabul etmiştir. Bu da onun ne kadar mutedil olduğunu göstermektedir. Öyle görülüyor ki Ahmed b. Hanbel çorap üzerine meshe cevaz verirken bu hadise göre değil de sahâbenin uygulamaları ve mest üzerine meshe kıyası esas almaktadır. Çünkü pratikte mest ile çorap arasında pek bir fark görünmemektedir.”⁴¹

Bu hadisi zayıf sayan muhaddisler arasında Süfyân-ı Sevrî, Müslim, en-Nesâî, el-Ukaylî, ed-Dârekutnî ve el-Beyhakî gibileri bulunmaktadır. Bu nedenledir ki Nevevî bu hadisin zayıf olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir: “Bu âlimler (hadisin zayıf olduğunu söyleyenler) hadis ilminin en meşhur âlimleridir. Her ne kadar Tirmizî bu hadise hasen ve sahih demişse de yukarıda ismi geçen âlimler hadis ilminde ondan daha büyük âlimlerdir.”⁴²

Nesâî de bu hadisi zayıf sayarken Muğîre'den bilinen şeyin mest üzerine mesh olduğuna vurgu yapmakta ve Ebû Kays'e kimsenin muvafakat etmediğini belirtmektedir.⁴³

Hadisin sahih olduğunu söyleyenler ve delilleri

⁴⁰Bkz: el-Beyhaki, a.g.e., I/426

⁴¹el-Cevziyye, İbn Kayyim Muhammed b. Ebû Bekir, *Tehzibu's-Sünen*, Thk: Muhammed b. Gazi, Mektebetu'l-Maarif, Medine 1428/2007 I, 121-122

⁴²en-Nevevî, Yahya b. Şerefuddin, *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*, Thk: Muhammed Necip el-Mutii, Mektebetu'l-İrşad, Cidde Tsz., I, 500

⁴³ Bkz: en-Nesâî, a.g.e., I, 124

Tirmizî bu hadisi Sünen’de rivâyet ettikten sonra hasen ve sahih hükmünü vermiştir. Ona göre, Süfyan-ı Sevri, Abdullah b. Mübarek, Şafii, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye gibi âlimler kalın olma şartı ile çorap zerine mesh edilebileceği görüşünü benimsemişlerdir.⁴⁴

Ahmed Muhammed Şâkir, Tirmizî şerhinde, onun bu hadisi tashih etmesini onaylamış ve bu hadisi illetli bulanların delillerinin yetersiz olduğunu söylemiştir. Ona göre Muğîre b. Şube mest üzerine mesh hadisinin yanı sıra bu hadisi de müstakil bir hadis olarak rivâyet etmiştir. Çünkü Muğire beş yıl gibi uzun bir müddet Peygamberimizin sohbetinde bulunmuştur. Bu nedenle mest, sarık ve çorap üzerine mesh hadislerini rivâyet etmesi normaldir.⁴⁵ Şâkir bir başka yerde de hadis ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu hadis sahih bir hadis olup isnadındaki bütün râviler güvenilir kişilerdir. Ebû Kays el-Evdî ise ismi Abdurrahman b. Servân olup güvenilir bir râvidir. Yahya b. Maîn ve el-İcli sika ve güvenilir bir râvi olduğunu söylemişlerdir. Buhârî kendisinden hadis tahrir etmiştir. Ahmed b. Hanbel’in “hadisinde muhalefet vardır” sözü ise onun güvenilir olup olmadığı ile ilgili olmayıp bu hadis özelinde bir değerlendirmedir. Huzeyl b. Şerahbîl el-Evdî ise tartışmasız güvenilir bir râvidir.⁴⁶

Abdulaziz b. Baz bu hadisin Peygamberimizden sabit olmuş bir rivâyet olduğunu senedinin sahih veya hasen olduğunu bildirmiştir.⁴⁷ Muhammed Nasiruddin el-Elbani de bu hadisin sahih bir hadis olduğunu belirtmiştir.⁴⁸

Hadisi tashih edenlerden birisi de İbn Hibbân’dır.⁴⁹ Alaaddin el-Mardini hadisi savunurken şunları söylemektedir: “Bu hadisi Ebû Dâvûd rivâyet etmiş ve sukut etmiştir. İbn Hibbân tashih ederken Tirmizî hasen sahih demiştir. Ebû Kays Abdurrahman b. Servan’a gelince o güvenilir bir râvidir. Huzeyl de aynı şekilde güvenilir bir râvi olup

⁴⁴Bkz: et-Tirmizi, *Sünen*, Thk: Ahmed Muhammed Şâkir, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut Tsz, Hadis No: 99, Taharet:74, (I/167-169)

⁴⁵ Bkz: Tirmizi, *Sünen* (Ahmed Muhammed Şâkir’in tahkiki ile), I/168/169

⁴⁶ Bkz: Şâkir, Ahmed Muhammed, *Mukaddimetu’l-Mesh ale’l-Cevrebeyn*, el-Mektebu’l-İslami, Beyrut 1399/1979, s. 9-10

⁴⁷ İbn Baz, Abdulaziz b. Abdullah, *Haşiyetu Buluği’l-Meram*, Thk: Abdülaziz b. İbrahim b. Kasım, Daru’l-İmtiyaz li’n-Neşr, Riyad 1425/2004, s. 91

⁴⁸el-Elbani, Muhammed Nasiruddin , *Sahihu Süneni’n-Nesâi*, Mektebetu’l-Maarif, Medine 1419/1999, I, 346, Hds No: 125; el-Elbani, Muhammed Nasiruddin, *İrvau’l-Galil fi Tahricu Ehadisi Menari’s-Sebil*, el-mektebu’l-İslami, Beyrut 1399/1979, I, 137, Hds no: 101

⁴⁹ Bkz: İbn Hibban, *el-İhsan fi Takribi Sahih-i İbn Hibban*, Thk: Şuayb el-Arnaut, Muessesetu’r-Risale, Beyrut 1405/1988, IV, 167-168

Buhâri kendisinden rivâyette bulunmuştur. Bununla birlikte bu râviler başkalarına muhalefette bulunmamış, onların zıddına bir hadis rivâyet etmemişlerdir. Bilakis başkasının vakıf olmadığı müstakil bir hadisi rivâyet etmişlerdir. Bütün bu nedenlerden dolayı bu hadis sahih bir hadistir.”⁵⁰

2. Hadis:

قال الامام أحمد بن حنبل حدثنا يحيى بن سعيد عن ثور عن راشد بن سعد عن ثوبان قال: بعث رسول الله صلى الله عليه وسلم العصاب سرية فأصابهم البرد ، فلما قدموا على النبي صلى الله عليه وسلم شكوا اليه ما أصابهم من البرد ، فأمرهم أن يمسحوا على والتساخين .

Ahmed b. Hanbel > Yahya b. Sa'îd > Sevr > Râşid b. Saîd Sevbân'dan rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber'in gönderdiği bir seriyye şiddetli soğuğa maruz kalmışlardı. Döndüklerinde durumu Peygamberimize arz ettiler. Peygamberimiz de onlara sarık ve çorapları üzerine mesh etmelerini emretti.”

Hadis bizim tespitlerimize göre Ebû Dâvûd'un Sünen'inde,⁵¹ Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde,⁵² Hakim'in el-Mustedrek⁵³ isimli kitabında geçmektedir.

Hadisin Sened Değerlendirmesi

1. Ahmed b. Hanbel: Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî el-Mervezî Ebû Abdullah. Meşhur muhaddis, fakih, imam, sika ve son derece güvenilir bir râvidir. Şöhret bulmuş el-Müsned isimli kitabın sahibidir. Hicri 241 yılında vefat etmiştir.⁵⁴

1. Yahya b. Saîd: Yahya b. Saîd b. Ebân b. Saîd b. As el-Emevî Ebû Eyyub el-Kûfî. Lakabı el-Cemel'dir. Sika ve imam olarak bilinir. Zehebî onun için Sika ve imam bir râvidir demiştir. Ancak İbn Hacer “Sadûkun Yuğribu” yani güvenilir ancak bazen garip rivâyetleri vardır. İfadesini kullanmıştır.⁵⁵

2. Sevr: Tam ismi Sevr b. Yezîd Ebû Hâlid el-Kilâî el-Himsîdir. Rical kaynaklarında sika ve sebt bir râvi olarak bilinmektedir. H. 150 yılında vefat etmiştir.⁵⁶

⁵⁰ Bkz: İbnu't-Türkmani el-Mardini, Alaiddin, *el-Cevheru'n-Nakiy fi'r-Red ala'l-Beyhaki*, Daru'l-Fikr, Beyrut Tsz., s. 74

⁵¹ Ebû Dâvûd, Taharet:61, I, 56

⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 277

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, V, 277

⁵⁴ Bkz: İbn Hacer, *et-Takrib*, s. 135

⁵⁵ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru Alami'n-Nubela*, Thk: Şuayb el-Arnâvût, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1402/1982, IX, 139; İbn Hacer, *et-Takrib*, s. 590

⁵⁶ Bkz: İbn Hacer, *et-Takrib*, s. 135

3. Râşid b. Sa'd: Râşid b. Sa'd el-Makreî el-Himsî'. Bircok cerh ve ta'dil alimine göre sika ve güvenilir bir râvidir. Yahya b. Maîn, Nesâî ve Ebû Hatim sika bir râvi olduğunu söylemişlerdir. Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî "la be'se bih" demişlerdir. Müslim hariç diğer kutub-i sitte sahipleri hadisini tahrir etmişlerdir. İbn Hacer onunla ilgili olarak sika ancak bazen irsal yapmaktadır demiştir. H. 108 veya 113 tarihinde vefat ettiği tahmin edilmektedir.⁵⁷

4. Sevbân: Sahâbeden Ebû Abdurrahman Sevbân ile ilgili olarak kaynaklarda fazla bilgi yer almamaktadır. Peygamberimizin azatlı kölesidir. Hicri 54 yıllarında Şam civarında vefat etmiştir.⁵⁸

Hadisin Sıhhat Değerlendirmesi

Ahmed b. Hanbel kitabına aldığı bu hadis için munkatı demiştir. Sebebini de râvilerden Sevbân ve Râşid b. Sa'd arasındaki kopukluk olarak belirtmiştir. Ancak Buhârî Tarihu'l-Kebir'de ikisinin karşılaştıklarını belirtmiş ve Raşid b. Sa'd'ın hal tercemesinde herhangi bir cerhten söz etmemiştir.⁵⁹ Dolayısıyla Buhari'nin bu kesin ifadesi hadiste inkıtanın düşük bir ihtimal olduğunu çağrıştırmaktadır. Ancak İbn Ebi Hatim el-Merâsîl adlı kitabında Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın kanalıyla Ahmed b. Hanbel'in "Râşid b. Sa'd Sevbân'dan hadis almamıştır." Sözüünü nakletmiştir.⁶⁰ Şevkânî bu hadisin senedinde Râşid b. Sa'd olduğunu ve onun da Sevbân'dan hadis almasının tartışmalı olduğunu belirtmiştir.⁶¹

Bu hadis ile ilgili değerlendirmesinde Zehebî bu hadisin senedinin güçlü olduğunu belirtmiştir.⁶² İbn Hacer el-Askalânî buradaki senedin munkatı' olduğunu Buhârî'nin de sahih değildir dediğini nakletmektedir.⁶³

Cemâluddîn el-Kâsimî Râşid b. Sa'd'ın Sevbân'dan hadis işitip işitmemesi ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Hadisçilerin bir kısmı aynı asırda yaşayan râvilerin

⁵⁷ Bkz: el-Mizzi, Cemâluddîn Yusuf Ebu'l-Haccâc, *Tehzibu'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl*, Thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1400/1980, IX, 8-12; *et-Takrib*, s. 204

⁵⁸ Bkz: ez-Zehebî, *Siyer*, III, 15

⁵⁹ Bkz: Buhari, *et-Târihu'l-Kebir*, II, 266-267

⁶⁰ Bkz: İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *el-Merâsîl*, Thk: Şükrullah Nimetullah Kocanî, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1397, s. 59

⁶¹ Bkz: eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *ed-Derâri'l-Mudîe Şerhu'd-Dureri'l-Behiyye*, Thk: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut Tsz. s. 46

⁶² Zehebî, *Siyer*, IV, 491

⁶³ İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *ed-Diraye fi Tahrici Ehadisi'l-Hidaye*, Thk: Abdullah Haşim el-Yemânî el-Medenî, Daru'l-Marife, Beyrut Tsz., I, 72

karşılaşmalarını (subûtu'l-likâ) şart koşarken diğerleri karşılaşma imkanını (imkânu'l-likâ) şart koşmuşlardır. Müslim'e göre aynı asırda yaşamaları görüştikleri ihtimalini güçlendirmektedir. Yani Müslim'in şartına göre bu hadis sahihtir. Bu nedendir ki Ahmed b. Hanbel müsnedinde bu hadise yer vermiştir. Ebû Dâvûd ise Sünen'inde tahrir etmiş ve herhangi bir görüş arzetmemiştir. Muhaddislerin çoğuna göre Ebû Dâvûd'un sessiz kaldığı hadisler ihticac edilebilir hadislerdir. Dolayısıyla bu hadis sahih değilse bile hasen hükmündedir ve ihticac bakımından sahih ile aynı mertebededir.”⁶⁴

Abdulaziz b. Bâz da bu hadisin senedine ceyyid (iyi) hükmünü vermiştir.⁶⁵ Muhammed Nâsirudin el-Elbânî Sevbân hadisinin ricalinin hepsinin sika ve güvenilir râviler olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Hadisin sahih olduğunu söyleyenlerden birisi de Şuayb el-Arnâvût'tur. Ona göre Raşid b. Sâ'd 17 yıl boyunca Sevbân ile aynı asırda yaşamış olup tedlîs ile de itham edilmiş bir râvi de değildir.⁶⁷

3. Hadis

قال الامام ابن ماجه حدثنا محمد بن يحيى ، حدثنا معلى بن منصور ، وبشر بن آدم ، قال حدثنا عيسى بن يونس ، عن عيسى بن سنان ، عن الضحاك بن عبد الرحمن بن عزر ب ، عن أبي موسى الأشعري ، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم توضأ ومسح على الجوربين والنعلين .

İbn Mâce > Muhammed b. Yahya > Muallâ b. Mansûr ve Bişr b. Âdem > İsa b. Yûnus > İsa b. Sinân > Dahhâk b. Abdurrahman Ebû Mûsa el-Eş'arî'den rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber (S.A.S.) abdest aldığı sırada çorapları ve ayakkabıları üzerine mesh etti.⁶⁸

Hadisin Sened Değerlendirmesi

1. İbn Mâce: Muhammed b. Yezîd er-Râbeî İbn Mâce Ebû Abdullah el-Kazvîni. İmam, hafız, sika ve güvenilir bir râvidir. Sünen sahibi, tefsir ve tarih alanında eserleri mevcuttur. Hicri 273 yılına vefat etmiştir.⁶⁹

⁶⁴ el-Kasimi, a.g.e., s. 25-26

⁶⁵ İbn Bez, *Haşiyetu Buluğî'l-Meram*, s. 93

⁶⁶ el-Elbani, *Tahkiku Kitabi'l-Mesh ale'l-Cevrebeyn*, s. 23

⁶⁷ Bkz: İbn Hibbân, *el-Ihsan bi Tertibi Sahih-i İbn Hibban'ın Tahkiki (Şuayb el-Arnâvût'un Tahkiki)*, IV, 167-168

⁶⁸ İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Ebû Abdullah el-Kazvîni, *Sünen*, Thk: Muhammed Fuad Abdalbaki, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut Tsz, I, 186 ; Beyhâkî, a.g.e., I, 426-427

⁶⁹ Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *et-Takrîb*, s. 514.

2. Muhammed b. Yahya: Muhammed b. Yahya b. Abdulkerim b. Nâfi' el-Ezdî el-Basrî. Cerh ve ta'dil kaynaklarında sika bir râvi olarak geçmektedir. H. 252 yılında vefat etmiştir.⁷⁰
3. Mualla b. Mansur: Mualla b. Mansur Ebû Ya'la er-Râzî. Sika güvenilir ve fakih bir râvi olarak bilinmektedir. H. 211 yılında vefat etmiştir.⁷¹
4. Bişr b. Âdem: Bişr b. Âdem Ebû Abdullah el-Basrî el-Bağdâdî ed-Darir. İbn Hacer el-Askalanî'ye göre saduk yani güvenilir bir râvidir. H. 218 yılında vefat etmiştir.⁷²
5. İsa b. Yûnus: İsa b. Yûnus b. Ebi İshâk es-Sabiû el-Kufî el-Hemedânî. Son derece güvenilir ve sika bir râvidir. H. 187 yılında vefat etmiştir.⁷³
6. İsa b. Sinan: İsa b. Sinân el-Hanefî Ebû Sinan el-Kasmelî. Yahya b. Maîn'den hem sika hem de zayıf bir râvi olduğu ile ilgili olarak iki farklı rivâyet bulunmaktadır. Ebû Zur'a hadis rivâyetinde gevşektir demiştir. Ebû Hatim "la be'se bihi" yani rivâyetlerinde sakınca yoktur demiştir. Nesâî zayıf bir râvidir demiştir. İbn Hibban onu "sikat" isimli kitabında zikretmiştir. el-İclî fena bir râvi değildir demiştir. İbn Hacer "fihi lin" yani hadis rivâyetinde gevşektir demiştir.⁷⁴
7. Dahhâk b. Abdurrahman: Dahhâk b. Abdurrahman b. Azreb Ebû Abdurrahman et-Taberânî. İbn Hacer el-Askalanî onun Sika ve güvenilir bir râvi olduğunu belirtmiştir. H. 105 yılında vefat etmiştir.⁷⁵
8. Ebû Mûsâ el-Eş'arî: Abdullah b. Kaysb. Selim b. Haddâr el-Eş'arî. Meşhur Sahâbilerden biri olup Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında valilik yapmıştır. Siffin savaşında hakem olarak tayin edilmiştir. Hicri 50 li yıllarda vefat etmiştir.⁷⁶

Hadisin Sıhhat Değerlendirmesi

Aslında bu hadiste iki farklı problem bulunmaktadır.

Birincisi: İsa b. Sinan el-Hanefî isimli râviyi Yahya b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve bazıları cerh etmişlerdir. İbn Maîn'den sika olduğuna dair rivâyetler de mevcuttur. Ancak İbn Hibbân 'es-Sikât' adlı eserinde ta'dil etmiştir. Buhâri ise bu hadis ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.

⁷⁰ Bkz: İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 513

⁷¹ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 541

⁷² el-Askalanî, *et-Takrîb*, s. 122

⁷³ el-Askalanî, *et-Takrîb*, s. 441

⁷⁴ el-Askalanî, *et-Takrîb*, s. 438

⁷⁵ el-Askalanî, *et-Takrîb*, s. 279

⁷⁶ Bkz: el-Askalanî, *et-Takrîb*, s. 318

İkincisi: Ebû Mûsa'dan bu hadisi Dahhâk b. Osman b. Azreb rivâyet etmiştir. Ancak ikisinin arasında ınkıta olduğu iddia edilmiştir. Bu iddianın sahibi ise İbn Ebi Hatim'dir.⁷⁷ Ancak Buhâri Dahhâk'ın Ebû Musa'dan hadis işittiğini belirtmiştir.⁷⁸

Ebû Dâvûd bu hadisin güçlü olduğunu ancak senedin muttasıl bir sened olmadığını belirtmiştir.⁷⁹ Bu sözünün ne anlama geldiği sadedinde es-Sindî şunları söylemektedir: “Bu hadisin senedinde İsa b. Sinân vardır ki Ahmed b. Hanbel, İbn Maîn, Ebû Zur'a ve Nesâî gibi âlimler onu cerh etmişlerdir. Dahhâk b. Abdurrahman'ın Ebû Mûsa el-Eş'arî'den hadis işitip işitmediği ise tartışmalıdır.”⁸⁰

Beyhakî, hadisin senedinde iki illetten bahsederken birincisinin Dahhâk'ın Ebû Mûsa'dan hadis alıp almadığının bilinmemesi, ikincisinin ise İsa b. Sinan'ın zayıf bir râvi olmasıdır demiştir.⁸¹

Alaadîn el-Mardînî bu hadisin salih (makbul) yani ihticac edilebilir bir hadis olduğunu söylemiştir.⁸²

4.Hadis:

قال أبو بكر بن أبي شيبة عن أبي معاوية عن الأعمش عن الحكم عن عبد الرحمن بن أبي ليلى عن كعب بن عجرة عن بلال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسح على الجوربين والخفين.

Ebû Bekir b. Ebi Şeybe > Ebû Muâviye > A'meş > el-Hakem > Abdurrahman b. Ebi Leylâ > Ka'b b. Ucre Hz. Bilal'den rivâyet ettiğine göre Peygamberimiz (S.A.S.) çorap ve mest üzerine meshederdi.⁸³

Hadisin Sened Değerlendirmesi

1. Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe: Abdullah b. Muhammed b. Ebi Şeybe el-Vâsifî el-Kûfî. Sika ve güvenilir bir râvidir. Musannef isimli meşhur hadis kaynağı sahibidir. Hicri 235 yılında vefat etmiştir.⁸⁴

⁷⁷ Bkz: İbn Ebi Hatim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II,459

⁷⁸ Buhari, *et-Tarih*, II,334

⁷⁹ Bkz: Ebû Dâvûd, *Sünen*, Taharet: 61, I, 113

⁸⁰ es-Sindî, Muhammed b. Abdülhadi , *Fethu'l-Vedud fi Şerhi Sünen-i Ebû Dâvûd*, Thk: Muhammed Zeki el-Havli, Mektebetu Edvâi'l-Menâr, Medine 1431/2010, I, 116

⁸¹ Beyhaki, a.g.e., I, 427

⁸² el-Mubarekfürî, Ebu'l-Ula Muhammed b. Abdurrahman, *Tuhfetu'l-Ahvezi Bi Şerhi Camii't-Tirmizi*, Thk: Abdülvahhab Abdüllatif, Daru'l-Fikir, Tsz, I, 332

⁸³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 316-319.

⁸⁴ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 320

2. Ebû Muâviye: Muhammed b. Hâzim Ebû Muâviye ed-Darîr el-Kûfî. Küçük yaşlarda gözlerini kaybetti. Sika ve güvenilir bir râvidir. A'meş'in hadislerinde ondan daha güçlüsü yoktur. Ancak başkalarının hadislerinde bazen yanlışlığı olmuştur. Hicri 195 tarihinde vefat etmiştir.⁸⁵

3. el-A'meş: Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-Esedî el-Kahili el-Kûfî. Hafız sika ve güvenilir bir râvidir. Ancak tedlis ile meşhurdur. Hicri 147 yılında vefat etmiştir.⁸⁶

4. el-Hakem b. Uteybe Ebû Muhammed el-Kindî el-Kûfî. Sika fakih ve güvenilir bir râvidir. Ancak bazen tedlîs yapabilmektedir. Hicri 135 yılında vefat etmiştir.⁸⁷

5. Abdurrahman b. Ebi Leylâ el-Ensârî el-Medenî el-Kûfî. Büyük alim, sika ve güvenilir bir râvidir. Hz. Ömer'den hadis alıp almadığı tartışmalıdır. Hicri 83 yılında vefat etmiştir.⁸⁸

6. Ka'b b. Ucre el-Ensârî el-Medenî Ebû Muhammed. Peygamberimizin ashâbındandır. Hicri 50 yılından sonra vefat etmiştir.⁸⁹

7. Bilâl-ı Habeşî: Bilal b. Rebâh b. Hamâme Ebû Abdullah Mevla Ebi Bekir. Meşhur sahâbî ve Peygamberimizin müezzini. İslama ilk girenlerdendir. Şam'da hicri 17, 18, 19 veya 20 yıllarında vefat etmiştir.⁹⁰

Aynı hadisin Taberânî'de farklı bir rivâyeti mevcuttur. Bu rivâyette Taberânî > İbrahim b. Ahmed b. Ömer b. El-Vekii > Babası Ahmed b. Ömer > İbn Fudayl > Yezîd b. Ebi Ziyâd > İbn Ebi Leyla > Ka'b b. Ucre > Hz. Bilâl kanalıyla rivâyette bulunmuştur.

Hadisin Sıhhat Değerlendirmesi

Zeyleî bu hadis için senedinde zayıf râviler vardır demiştir.⁹¹ Mubârekfûrî ise birinci senette bütün râvilerin sika olduğunu ancak tedlis ile meşhur olan el-A'meş'in el-Hakem'den rivâyet ederken de an'ana (عن) sığası kullandığını, açıkça tasrih sığası (حدثنا/قال) gibi lafızlar kullanmadığını söylemiştir. Bu nedenle ondan bu hadisi bizzat işitmiş

⁸⁵ Bkz: İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 475

⁸⁶ Bkz: İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 254

⁸⁷ Bkz: İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 175

⁸⁸ Bkz: İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 349

⁸⁹ Bkz: İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 461

⁹⁰ İbn Hacer, *et-Takrîb*, s. 129

⁹¹ Zeyleî, Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Hanefî, *Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye*, Thk: Muhammed Avvame, Daru'l-Kible li's-Sakafe el-İslamiyye, Cidde Tsz, I, 184-185

olmayabileceğini iddia etmiştir. İkinci senedin ise Yezîd b. Ebi Ziyâd'dan dolayı zayıf olduğunu dile getirmiştir.⁹²

İbn Hacer el-Askalânî ise Taberî'nin bu hadisi iki farklı senetle rivâyet ettiğini, bunlardan birisinin bütün ricalinin güvenilir olduğunu söylemiştir.⁹³

Değerlendirme:

Çorap üzerine mesh ile ilgili olarak yukarıda tetkikleri yapılan hadisleri bir bütün olarak ele aldığımızda bu olayın bir aslının olduğu ve sahabenin uygulamalarının da bunu desteklediği anlaşılmaktadır. Sahabe arasında muhalif bir görüşün olmayışı da bu hadisleri desteklemektedir. Bize göre Muğire b. Şû'benin hadisi ile Sevbân'ın hadisi amel edilebilir sahih veya hasen hadislerdir. Ebu Mûsa el-Eş'arî'nin hadisi ile Bilal'ın hadisi ise zayıf hadis kategorisinde değerlendirilebilir. Ancak bu dört hadis bir arada değerlendirildiğinde, birbirlerini takviye ettikleri ve amel edilebilir durumda oldukları görülmektedir.

4. Sahâbe ve Çorap Üzerine Mesh

Hiz. Muhammed'e (S.A.S.) dayandırılan çorap üzerine mesh hadislerinin bir kısmı tartışmalı olsa da onun ashâbının çorap üzerine mesh ettikleri hadis kaynaklarında yer almıştır. Öyle görülüyor ki sahâbeden çorap üzerine mesh yapanların sayısı hiç de az değildir. Yukarıda da geçtiği üzere çorap üzerine mesh hadislerini pek güçlü görmeyenler bile sahâbenin çorap üzerine mesh uygulamasını kabul etmektedirler. Hadis kaynaklarına baktığımızda aşağıda ismi bulunan Sahâbiler çorap üzerine mesh yapmışlardır.

⁹² Mubarekfürî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, I, 281

⁹³ Bkz: İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fi Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye*, Thk: Abdullah Haşim el-Yemani, Daru'l-Marife, Beyrut T sz. I, 80-82

H. Ömer,⁹⁴ Hz. Ali,⁹⁵ Enes b. Malik,⁹⁶ Abdullah b. Ömer,⁹⁷, Ebû Mes'ûd,⁹⁸, Ukbe b. Amr,⁹⁹, Ebû Umâme,¹⁰⁰, Bera b. Âzib,¹⁰¹, Sehl b. Sa'd,¹⁰², Sa'd b Ebî Vakkâs, Bilâl-ı Habeş, Amr b. Hureys, Abdullah b. Abbas ve Ammâr b. Yâsîr.¹⁰³

İshak b. Râhûye sahâbe ve tabiin içinde çorap üzerine meshetmek adeta geçerli bir sünnet idi ve aralarında bir ihtilaf da söz konusu değildi demiştir.¹⁰⁴

İbn Kudâme bu kadar Sahâbinin çorap üzerine mesh uygulamalarını adeta sahâbenin icmâsı şeklinde değerlendirmektedir. Çünkü birçok alime göre sayıları azımsanmayacak derecede sahâbenin bir konuda ittifak etmeleri ve karşılarında herhangi bir muhalefetin bulunmayışı onların icmâsı şeklinde değerlendirilebilir.¹⁰⁵

4. Tabiinden çorap üzerine meshi caiz görenler

Sahâbede olduğu gibi tabiinden ve ondan sonraki âlimlerden da çorap üzerine meshedenler veya meshe cevaz verenler olmuştur. Bunlar arasında Nâfi' Mevla İbn Ömer,¹⁰⁶

⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Taharet: 61, I, 113; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 345; el-Kasimî, *el-Mesh ale'l-Cevrebeyn*, s. 52

⁹⁵ İbn Ebî Şeybe > Vekî' > Yezîd b. Merdâniye > Velîd b. Serî > Amr b. Hureys'ten rivâyet edildiğine göre Hz. Ali abdest aldı ve çorapları üzerine meşhetti. Bkz: İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 344.

⁹⁶ Abdurrezzak'ın kendi senediyle Katade'ye dayandırdığı bir rivâyette Enes b. Malik'in çorap üzerine mesh ettiği bildirilmiştir. Bkz: es-San'ani, *el-Musannef*, I, 200; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 355; Bir başka rivâyette Ezrak b. Kays Enes b. Malik'i yünden yapılmış çoraba mesh ettiğini görünce ona şöyle sormuş: Sen çorap üzerine mesh yapıyor musun? O da; Bunlar yünden mestlerdir demiştir. Ahmed Şakir bu rivâyeti tashih etmiştir. Bkz: Ebû Abdillâh ed-Dani, *Silsiletu'l-Asari's-Sahihâ (es-Sahihu'l-Musned min Akvali's-Sahâbe ve't-Tabiîn)*, Daru'l-Faruk, Beyrut 1424/2003, Hds no: 120

⁹⁷ Abdurrezzak, a.g.e, I, 199; I, 201; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., I, 345

⁹⁸ İbn Ebî Şeybe'de geçen bir rivâyette Hemmam'ın, sahâbeden Ebû Mes'ûd'u çorap üzerine mesh yaparken gördüğünü nakletmiştir. Bkz: İbn Ebî Şeybe, a.g.e., I, 345

⁹⁹ İbn Ebî Şeybe > Vekî' > Süfyân > Mansûr > Hâlid b. Sa'd'dın rivâyet ettiğine göre Ukbe b. Amr kıldan yapılmış çorapları üzerine mesh ederdi. Bkz: İbn Ebî Şeybe, I, 344-344

¹⁰⁰ İbn Ebî Şeybe > Vekî' > Hammâd b. Seleme > Ebû Ğalib'in rivâyet ettiğine göre o Ebû Umâme'yi çorap üzerine mesh ederken görmüştür. Bkz: İbn Ebî Şeybe, I, 345

¹⁰¹ İbn Ebî Şeybe > Sakafî > İsmail b. Umeyye'nin rivâyet ettiğine göre Bera b. Âzib çorap üzerine meshetmekten bir beis görmezdi.

¹⁰² Yine İb Ebî Şeybe'nin kendi senediyle Vekî'den o da A'meş'ten o da İsmail b. Recâ'dan o da babasından rivâyetle Berâ b. Âzib'in çorapları üzerine mesh ettiğini gördü. Bkz: İbn Ebî Şeybe, I, 345

¹⁰³ İbn Ebî Şeybe > Zeyd b. Hubâb > Hişâm b. Sa'd > Ebû Hazim'den rivâyet edildiğine göre Sehl b. Sa'd abdest aldı ve çorapları üzerine meşhetti. Bkz: İbn Ebî Şeybe, I, 344

¹⁰⁴ Bkz: İbn Seyyidi'n-Nas, Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Feth el-Ya'murî, en-Nefhu's-Şeziy fi Şerhi Camii't-Tirmizî, Thk: Ahmed Ma'bed Abdülkerim, Daru'l-Asime, Riyad 1409; İbn Ebî Şeybe, a.g.e., I, 188; Abdurrezzak, a.g.e., 745, 773, 779, 781, 782; Beyhaki, a.g.e, I, 427-428

¹⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Muğni*, I, 299

¹⁰⁶ Bkz: İbn Ebî Şeybe, a.g.e., I, 345

Saîd İbnu'l-Museyyeb,¹⁰⁷ Atâ b. Ebî Rebâh,¹⁰⁸ İbrahim en-Nehaî, el-A'meş, Hasan-ı Basrî, Süfyân-ı Sevrî, Saîd b. Cubeyr, Abdullah b. Mubârek, İshak b. Râhûye, Yakub. b. Şeybe ve başkaları.¹⁰⁹

Bazı tabii âlimleri ise mest ile çorap arasında bir fark görmemişlerdir. Abbâd b. Râşid, Nâfi Mevla İbn Ömer'e çorap üzerine meshi sormuş o da aralarında bir fark olmadığını söylemiştir.¹¹⁰ Ata b. Ebi Rebâh da mest ile çorap aynıdır demiştir.¹¹¹

5. Fıkhî Mezheplerin Çorap Üzerine Mesh İle İlgili Görüşleri

İslam fıkıh âlimleri çorap üzerine mesh meselesinde ihtilaf etmişlerdir. İhtilaf etmelerinin sebebi ise çorap üzerine mesh hadislerinin sahih olup olmaması ve mestlere başka cisimlerin de kıyas yapıp yapılmayacağı meselesidir. Çorap üzerine mesh hadislerinin sahih olduğunu söyleyenler meshi caiz görürken bu hadisleri sahih görmeyenler meshi caiz görmemişlerdir. Ayrıca mest üzerine mest hadislerinin sadece mestlerle ilgili olduğunu, başka cisimlerin buna kıyas edilemeyeceğini savunanlar da çorap üzerine meshi uygun bulmamışlardır. Çünkü onlara göre bu başlı başına bir ibadet ve başka bir şeyi buna kıyas yapmak caiz değildir.¹¹²

Bütün fıkıh âlimleri, altı ayakkabılarda olduğu gibi kösele ve benzeri sağlam şeylerden yapılan çorap ile deriden yapılan çorap üzerine mesh yapılabileceğini caiz görmüşlerdir. Bu konuda âlimlerin ittifakı söz konusudur.¹¹³ Ancak diğer çoraplara mesh meselesi âlimler arasında tartışmalara neden olmuştur. Aşağıda fukahânın görüşleri kısaca verilmiştir.

A. Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebine göre çorap eğer kalın olursa ve onunla bir fersah¹¹⁴ yürünebilirse üzerine mesh yapılabilir. Bununla birlikte çorap aynı zamanda ayakta sabit durabilmeli ve

¹⁰⁷ Bkz: İbn Ebî Şeybe, a.g.e., I, 344

¹⁰⁸ İbn Cureyc kendisine çorap üzerine meshi sormuş o da çorap üzerine mesh mest üzerine mesh gibidir demiştir. Bkz: İbn Ebî Şeybe, a.g.e., I, 345

¹⁰⁹ Bkz: İbn Ebî Şeybe, a.g.e., I, 143-145

¹¹⁰ Bkz: İbn Ebî Şeybe, a.g.e., I, 173, No: 1992;

¹¹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, I, 173 no: 1991;

¹¹² Bkz: İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Bidayetu'l-Müctehid*, Mısır Tsz. I, 34

¹¹³ Bkz: ez-Zuhayli, Vehbe, a.g.e., I, 343; Kırbasoğlu, a.g.e., s. 170

¹¹⁴ Hanefilere göre bir fersah 5565 metredir. Bkz: Ali Cuma, *el-Mekayil ve'l-Mevâzin eş-Şer'iyye*, Daru'l-Kudus, Kahire 1421/2001, s. 54

içinden ayak görünebilecek şekilde şeffaf olmamalıdır.¹¹⁵ Vehbe Zuhayli'ye göre Hanefiler çorap için üç şart öne sürmüşlerdir. Birincisi: Üzerinde bir fersah yürünebilecek kadar dayanıklı olmalıdır. İkincisi: Ayakta kendi başına sabit durabilmelidir. Üçüncüsü: İçinden ayak görünecek şekilde şeffaf olmamalıdır.¹¹⁶

Hanefilerden el-Kâsânî ise mezhep görüşü sadedinde şunları söylemektedir: “Çorap eğer deriden olur veya altı ayakkabı şeklinde olursa ittifak ile bu çoraba meshedilebilir. Ancak su sızdıracak şekilde ince bir çoraba mesh etmek caiz değildir. Ebû Hanîfe kalın çoraba mesh etmeyi uygun görmezken, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'a göre kalın çoraba meshetmek caizdir. Çorap üzerine meshi caiz görenler bu âlimler meşakkat illetini öne sürmüşlerdir. Nasıl ki abdestte mesti çıkarıp ayağı yıkamak meşakkat ise çorabı da çıkarmak meşakkattir.”¹¹⁷

Tirmizi'nin naklettiğine göre Ebû Mukatil es-Semerkindî, vefatından kısa süre önce hasta yatağında Ebû Hanife'yi ziyaret etmiştir. Ebû Hanife abdest için su istemiştir. Abdestin sonunda çorapları üzerine mesh ederken şunları söylemiştir. Bugün daha önce yapmadığım bir şeyi yaptım. Deri olmadıkları halde çoraplarıma mesh ettim.”¹¹⁸

Bedruddîn el-Aynî ise şunları söylemektedir: “İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşü olan -kalın çoraba mesh edilebileceği- sahâbeden çoğunluğun görüşüdür. Bunlar arasında Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Mes'ûd el-Bedrî, Enes b. Mâlik, Berâ' b. Âzib, Ebû Umâme el-Belevî, Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkâs, Saîd b. Amr b. Hureys, Bilal-ı Habeşî, Ammâr b. Yâsir gibi sahâbe bulunmaktadır ki bunlara muhalif bir sahâbe de bilinmemektedir. Burada adeta sahâbenin icmâsı söz konusudur. Bunun yanısıra çorap üzerine meshin caiz oluşu çoğunluk ulemanın görüşüdür”¹¹⁹

el-Kâsânî'ye göre şeffaf çoraba mesh edilemeyeceğine dair adeta âlimlerin icmâsı vardır.¹²⁰

¹¹⁵ Bkz: el-Hanefî, Muhammed b. Ali el-Haskefî, *ed-Durru'l-Muhtar*, Thk: Abdülmunim Halîl İbrahim, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye Beyrut 1423/2003, s. 41

¹¹⁶ Bkz: ez-Zuheyli, a.g.e, I, 344

¹¹⁷ el-Kâsânî, Ebû Bekir b. Mesud Alauddîn el-Hanefî, *Bedaiu's-Senai' fi Tertibi's-Şerai*, Thk: Ali Muhammed Muavvid- Adil Ahmed Abdülmecid, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, I, 141-142.

¹¹⁸ et-Tirmizi, *Sünen*, Taharet:74, I/167-169, Ebû Hanîfe'nin Çorap üzerine meshettiğini Hanefilerden Serahsi, Kâsânî, İbnu'l-Humâm, Zeyleî, İbn Nuceym ve İbn Abidin kabul etmektedirler. Bkz: es-Serahsi, Şemsuddin, *el-Mebsut*, Deru'l-Marife, Beyrut 1409/1989, I, 101-102

¹¹⁹ el-Aynî, Bedruddîn, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, I, 608; el-Aynî, Bedruddîn, *Nuhebu'l-Efkar fi Tenkihi Mebani'l-Ahbar fi Şerhi Meani'l-Asar*, II, 299

¹²⁰ Bkz: el-Kasani, *Bedaiu's-Senai'*, I, 10

Ülkemizde ise Diyanet İşleri Başkanlığının fetva organı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun çorap üzerine mesh konusundaki fetvası şöyledir: “İslam âlimleri, abdest alırken ayağa giyilen deri ve benzeri sert ve dayanıklı maddelerden yapılan mestler üzerine mesh etmenin, Resûlullah'ın (S.A.S.) sünnetiyle sabit olduğu¹²¹ konusunda görüş birliği içerisinde dirler. Ancak çoraplar üzerine mesh etme konusunda görüş farklılıkları vardır. Bu ihtilaf, öncelikle Resûl-i Ekrem'den (S.A.S.), çorap ve ayakkabı üzerine mesh ettiğine dair gelen rivâyetlerin sıhhatindeki görüş ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamberin (S.A.S.) üzerine mesh ettiği çorapların keyfiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.¹²² Hanefi mezhebince tercih edilen görüşe göre, şu şartları taşıyan çoraplar üzerine mesh etmek caizdir:

- a) Ayağa giyilmiş olarak normal bir yürüyüşle yaklaşık 5 km (en az bir fersah) veya daha fazla yürüyecek kadar dayanıklı olması,
- b) Ayağa giyildiğinde bağırsız olarak durabilecek kadar sağlam ve kalın olması,
- c) Ayakları aşık kemikleriyle beraber örtmesi,
- d) Suyu emerek hemen ayağa su geçirmemesi,
- e) İçini göstermeyecek kadar kalın olması,
- f) Mestlerin her birinde -ayak parmaklarının küçüğü ile- üç parmak kadar delik, yırtık ve sökülük olmaması gerekir.¹²³

B. Mâlikî Mezhebi

İmam Malik çorap üzerine mesh konusunda iki farklı görüş benimsemiştir. İlk zamanlar altı ve üstü deri olmak koşuluyla çorap üzerine mesh edilebileceğini söylerken daha sonra bu görüşünden vazgeçerek çorap üzerine mesh edilemeyeceği noktasına gelmiştir. Maliki mezhebi imamlarından bazıları onun önceki görüşünü, bazıları ise sonraki görüşünü benimsemişlerdir.¹²⁴

¹²¹ Buhârî, Vudû 35, 48; Müslim, Tahâret, 72, 73; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 248, 249)

¹²² İbn Rüşd, *el-Bidaye*, I, 19-20

¹²³ Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 201-202; Mehmed Zihni, Ni'met-i İslam, s. 132, 133; <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/82/corap-uzerine-mesh-etmek-caiz-midir-erisim-tarihi:10.12.2018>

¹²⁴ Malik b. Enes, *el-Mudevvenetu'l-Kübra*, Vuzaretu'l-Avkaf es-Suudiyye, Riyad 1324, I, 40

Mezhepte kabul gören görüşe ise şöyledir. Çorap, deriden yapılmak kaydıyla üzerinde yürünebilir olursa ancak bu durumda üzerinde mesh edilebilir. Bunun dışında yün, keten vb. maddelerden üretilen çoraplara mesh yapılmaz.¹²⁵

C. Şâfiî Mezhebi

Şafii mezhebine göre çorap üzerine mesh etmenin bazı şartları vardır. Çorap, kalın olmalı, şeffaf olmamalı ve üzerinde belli bir mesafe yürünebilmelidir. Aynı şekilde ayağın yıkanması farz olan bölümlerini örtmeli ve suyun ayağa nüfuz etmesini engellemelidir. İmam Nevevî meseleyi şöyle özetlemiştir: “Çorap eğer üzerinde yürünebilecek şekilde kalın olursa ona meshetmek caizdir. Aksi durumda üzerinde yürüyemez durumda ince olursa ittifak ile ona meshetmek caiz değildir. Nevevi’ye göre bazı Şafii âlimleri Hz. Ömer ve Hz. Ali’den çorap ince olsa dahi üzerine mesh edilebileceği görüşünü nakletmişlerdir.¹²⁶

Bazı Şafii âlimleri çorabın su geçirmemesi gerektiğini şart koşmuşlardır. Bu âlimlerden birisi de İbn Hacer el-Heytemî’dir.¹²⁷ Bazı âlimler ise çorabın dikiş yerlerinden su almasında bir sakınca görmemişlerdir.¹²⁸

İmam Nevevi Şeffaf çoraba mesh edilebileceği görüşünü sahâbeden Hz. Ömer ve Hz. Ali’nin yanı sıra Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İshak b. Rahuye ve Dâvûd-i Zahirî gibilerine dayandırmıştır.¹²⁹

D. Hanbelî Mezhebi

Hanbeli mezhebinde de Şafii mezhebine benzer şartlarla çorap üzerine mesh caiz görülmüştür. Bu şartlar: Çorabın kalın ve üzerinde yürüyebilme özelliğinin olması gibi vasıflardır. Bununla birlikte çorabın şeffaf olmaması ve kendiliğinden ayakta durabilme özelliğinin olması gerekir.

Günümüz fıkıh âlimlerinden Vehbe Zuhaylî çorap üzerine mesh meselesinde Hanbelilerin görüşünü tercih etmiştir. Çünkü ona göre Muğîre b. Şubenin hadisi bu konuda nastr. Aynı şekilde sahâbe ve tabiiler çorapları üzerine mesh etmişlerdir.¹³⁰

¹²⁵ Bkz: el-Maliki, Ebu’d-Diya Halil, *el-Muhtasar*, s. 26; eş-Şerhu’l-Kebîr maa Haşiyeti’d-Desûki, I, 141

¹²⁶ Bkz: en-Nevevi, *el-Mecmû*, I, 564-567

¹²⁷ Bkz: el-Heytemî, İbn Hacer Ahmed b. Muhammed Şihabuddin, *el-Minhacu’l-Kavim Şerhu’l-Mukaddime el-Hadramiyye*, Thk: Ahmed Şemsuddin, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1420/2000, s. 78

¹²⁸ Bkz: el-Beycûri, İbrahim, *Haşiyetu’l-Beycuri ala Şerhi İbn Kasım*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut Tsz., I, 262

¹²⁹ Bkz: en-Nevevi, *el-Mecmuu’*, I, 500

¹³⁰ Bkz: ez-Zuhayli, a.g.e., I, 345

İbn Kudâme çorap üzerine mesh konusunda şunları söylemektedir: “Sahâbe çorap üzerine mesh yaparken onlara itiraz eden kimse de olmamıştır. Bu da icmâ’ hükmündedir.¹³¹

E. Zâhirî Mezhebi

İbn Hazm’a göre çorap üzerine meshetmek caiz olduğu gibi bunun için bazı şartları ileri sürmek -deriden olmak gibi- de Kur’an ve Sünnet’in hilafıdır. Çünkü Hz. Peygamber’den gelen rivâyetlerde çorap için herhangi bir şart öne sürülmemiştir. Sahâbe ve tabiinden de çorap için herhangi bir şart öne süren olmamıştır. Arapça sözlüklerde de çorap kelimesinin tarifinde çorap için deri olması altının ayakkabı gibi olması ve kalınlığı şart koşulmamıştır. Bu nedenlerle çorap ister kalın olsun ister ince olsun üzerine mesh edilebilir.¹³²

Zahirîlerden İbnu’l-Kattân el-Fâsî’ye göre şeffaf çoraba mesh edilemeyeceğine dair âlimlerin icmâsı vardır.¹³³

F. Bazı Müctehîd Âlimlerin Çorap Üzerine Meshe Dair Görüşleri

İbn Teymiyye çorap üzerine mesh ile ilgili şunları söylemektedir: “Âlimlerin sahih görüşüne göre, eğer onunla yürünebilirse ister deriden olsun ister olmasın çorap üzerine mesh caizdir. Çünkü sünnette peygamberimizin çorap üzerine mesh yaptığı vârid olmuştur. Aslında bu konuda sahih hadis yoksa bile kıyas bunu gerektirmektedir. Nitekim çorap ile mest arazındaki fark birisinin deriden diğersinin yünden yapılmış olmasıdır. Böylesine küçük bir farkın da teşrîde bir önemi yoktur. Çorabın deriden, ketenden, yünden ve pamuktan yapılmış olması önemli de değildir. Nasıl ki ihramın beyaz veya siyah olmasının bir tesiri yoktur. Aynı şekilde bazı çorapların derilerinin kaliteli ve sağlam olması ile bazılarının sağlam olmamasının da hüküm açısından bir tesiri yoktur. Burada asıl mesele meshe olan ihtiyaçtır. Çorabın keyfiyetinin burada önemi yoktur. Çoraplar arasında bir ayırım yapmak, hüküm bakımından benzer şeyler arasında bir ayırım yapmak gibidir. Bu da adalet ilkesine ters düşmektedir. Bunun yanısıra ayakta kendi başına durmayıp herhangi bir şeyle bağlanan çorap üzerine de mesh yapılabilir.”¹³⁴

¹³¹ İbn Kudame, Muvaffaku’d-Din Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisi, *el-Muğni*, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut 1403/1983, I/298-299

¹³² Bkz. İbn Hazm, Ali b. Ahmed Ebû Muhammed el-Endelusi, *el-Muhalla bi’l-Asar*, Thk: Abdülgaffar Süleyman el-Bendari, Daru’l-kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2010, II, 87

¹³³ Bkz: el-Fasi, Ali b. Muhammed Ebu’l-Hasan el-Kattan, *el-İkna’ fi Mesaili’l-İcmaa*, Thk: Hasan Fevzi es-Saidi, Daru’l-Faruk el-Hadisiyye, Kahire 1424/2004, I, 227, İcma No: 351

¹³⁴ İbn Teymiyye., a.g.e, XXI, 212

İbn Kayyim el-Cevziyye'nin görüşü ise şöyledir: “Çorap üzerine meshin caiz oluşu çoğunluk ulemanın görüşüdür. Delili ise Ebû Kaysın hadisi değil de 13 sahâbeden çorap üzerine mesh yaptıklarına dair bize ulaşan rivâyetlerdir.¹³⁵

Çağdaş Suud âlimlerinden İbn Useymin'in görüşü ise şöyledir: “Çorap üzerine meshe dair hem Hz. Peygamberimizden sahih hadis varid olmuş hem de sahâbenin uygulaması mevcuttur. Farz edelim ki bu konuda ne bir hadis ne de sahâbe uygulaması mevcuttur. Bu durumda sahih kıyas bize çorap üzerine meshin mümkün olabileceğini göstermektedir. Sünnette vârid olan mest üzerine meshin hikmeti de kolaylık ve meşakkatin izalesi olduğuna göre çorap için de aynı durum söz konusudur. Çünkü abdestte çorabı çıkarmak bir eziyet, ıslak ayağa onu giymek de bir başka eziyettir. İslam kolaylık dinidir ve Müslümanlara meşakkati istememektedir. Bize göre ister kalın ister ince ister su alsın ister su almasın çorap üzerine mesh yapmak caizdir ve sahâbe uygulaması da bunu desteklemektedir.¹³⁶

Suudi Arabistan fetva makamı da ayağın görüldüğü şeffaf çorapların dışındaki bütün çoraplara mesh edilebileceğine hükmetmiştir.¹³⁷ Bu görüş Suudi Arabistan'ın meşhur âlimlerinden Muhammed b. İbrahim ve Abdülaziz b. Baz'ın da görüşüdür. Ancak Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî ve Muhammed b. Useymîn gibi âlimler ise şeffaf çoraba da mesh yapılabileceğini söylemişlerdir.

Sonuç

Bu çalışmamızda elde edilen bulgular özetle şöyledir:

Çorap üzerine mesh konusunda bize ulaşan hadis sayısı 4 olup bu hadislerin tümünün aynı derecede olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ele alınan ilk hadis Muğire b. Şube'nin hadisidir ki bu hadis bazı muhaddislerce sahih veya hasen kabul edilirken bazılarınca da zayıf olarak telakki edilmiştir. Bizim kanaatimize göre bu hadis sahih değilse bile hasen bir hadistir. Tirmizi, Ebû Dâvûd, İbn Hibbân gibi mütekaddim muhaddislerin yanısıra Cemâluddîn el-Kasimî, Ahmed Şâkir, Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî gibi âlimler hadisi sahih kabul etmişlerdir. Hadisi zayıf sayanlar râvilerinin güvenilirliği sebebiyle değil de

¹³⁵ el-Cevziyye, İbn Kayyim Muhammed b. Ebi Bekir, *Tehzibu's-Sunen*, Thk: İsmail b. Gazi, Mektebetu'l-Maarif, Medine 1428/2007, I, 189

¹³⁶ <http://www.alukah.net/sharia/0/87940/> erişim tarihi: 9.12.2018

¹³⁷ Komisyon, *Fetava el-Lecneti'd-Daime li'l-Buhusi'l-İlmiyye ve'l-İfta*, Ahmed b. Abdürrezzak ed-Duveys, Dâru'l-Mueyyid, Riyad 1424, IV, 101

muhalefet sebebiyle bu hükmü vermişlerdir. Yani bütün râviler Muğire'den mest üzerine meshi rivâyet ederken Ebû Kays çorap üzerine meshi rivâyet etmiştir. Ancak bu hadisin müstakil bir hadis olarak kabul edilmesi muhalefet problemi ortadan kaldırır ve sahih veya hasen olarak kabul edilebilir.

İkinci hadis Sevbân'ın hadisidir. Bu hadis de ilk hadis gibi tartışmalı bir hadistir. Ahmed b. Hanbel bu hadiste ınkita problemi olduğunu; bunun sebebinin ise Raşid b. Sa'd'ın Sevban'dan hadis işitmemesi olduğunu söylemiştir. İbn Hacer el-Askalânî de ınkita sebebiyle bu hadisin zayıf olduğunu söyleyenlerdendir. Ancak imam Buhûrî Raşid'in Sevbân'dan hadis işittiğini söylemiştir. Ebû Dâvûd kitabına aldığı bu hadisten sonra sessiz kalmış ve bir hüküm belirtmemiştir. Halbuki Ebû Dâvûd'un Sünen'indeki metodu eğer bir hadiste ciddi problem varsa orada sessiz kalmaz ve o probleme değinir. el-Hakim ise bu hadis için sahihtir derken Zehebi de ona muvafakat etmiş ve senedinin güçlü olduğunu söylemiştir. Çağdaş muhaddislerden Cemâluddîn el-Kâsimî, Ahmed Muhammed Şâkir ve Nâsiruddîn el-Elbânî hadisi sahih olarak kabul etmişlerdir. Bizim kanaatimiz de bu hadisin sahih olduğu yönündedir.

Üçüncü hadis Abdullah b. Mes'ûd'un hadisidir ki bu hadis de diğer hadisler gibi ihtilafli bir hadistir. İhtilafın sebebi de bu hadisin râvilerinden İsa b. Sinan ve Dahhâk b. Osmandır. İsa b. Sinan'ı bazı cerh ve ta'dil âlimleri zayıf olarak kabul ederken İbn Hibban onun güvenilir bir râvi olduğunu söylemiştir. Ancak İbn Hibban'ın bu konularda mütesâhil olduğu bilinmektedir. İbn Hacer el-Askalânî ise İsa b. Sinan'ın rivâyette gevşek olduğunu söylemiştir. İkinci problem ise Dahhâk'ın Ebû Musa'dan rivâyetinin tartışmalı olmasıdır. Ancak bu konularda otorite olan Buhârî onun Ebû Musa'dan hadis işittiğini söylemiştir. Ebû Dâvûd bu hadisin muttasıl ve güçlü olmadığını söylemiştir. Biz de Ebû Dâvûd'un bu hükmünün daha isabetli olduğunu düşünerek hadisin zayıf olduğunu düşünüyörüz.

Dördüncü hadis olan Bilal hadisine gelince biz de Zeyleî ve Mübarekfûrî'nin görüşlerine binaen bu hadisin zayıf olduğu kanaatindeyiz.

Sahâbenin uygulamalarına gelince birçok sahâbenin çorap üzerine meshettikleri kaynaklarda sabittir. Sahâbenin bu davranışları da göstermektedir ki çorap üzerine meshin bir aslı vardır. Bu da, sahâbenin kendi başlarına yaptıkları bir durum olmayıp peygamberimizden tevarüs ettikleri bir uygulama gibi görünmektedir. Burada iki durum söz konusudur. Ya sahâbe bu fiili peygamberden almış veya mest üzerine meshe kıyas yaparak

tasarrufta bulunmuşlardır. Her ne sebeple olursa olsun, sahâbenin böyle bir uygulama gerçekleştirdikleri ve bir muhalefetle karşılaşmadıkları aşikardır. Bu nedendir ki İbn Kudame gibi âlimler bu durumu sahâbenin icmâsı olarak telakki etmişlerdir. Bu sebeptir ki tabiiilerden ve sonraki âlimlerden birçok kişi çorap üzerine meshi caiz görmüşlerdir.

Fıkhi mezheplere baktığımızda ise konunun tartışmalı olduğunu müşahade etmekteyiz. Gerçek şu ki çorabın bir benzeri olan mest üzerine mesh 70 ten fazla sahâbe tarafından mütevâtîr bir şekilde peygamberimizden rivâyet edilmiştir. Mestin illetine baktığımızda, âlimler en çok abdest sırasında onu çıkarmanın zorluğunu ön plana çıkarmışlardır. Çorapta da aynı meşakkat sözkonusudur. Peygamberimiz (s.a.v.) veya sahâbe zamanındaki çorabın ne şekilde ve nasıl olduğu bilinmemektedir. Ancak rivâyetlerde mutlak çoraptan sözedilmektedir. Zaten mestte de olduğu gibi çorap da bölgeden bölgeye coğrafyadan coğrafyaya göre değişkenlik sözkonusudur. Bazı bölgelerde mestler deriden yapılırken bazılarında farklı maddelerden yapılabilmektedir. Günümüzde zaten mestlerin bir kısmı gerçek olmayan yani suni deriden yapılmaktadır. Bazı bölgelerde çoraplar çok kalınken bazılarında ise biraz daha ince hatta bazılarında şeffaf olabilmektedir. Mestlerde olduğu gibi bazı çoraplar dayanıklı iken bazıları ise daha az dayanıklıdır. Soğuk bölgelerde yünden yapılan çoraplar mestlerden daha kalın olabilmektedir. Belki de öyle bir zaman gelecektir ki şeffaf ancak bugünkü mestlerden daha dayanıklı çoraplar üretilebilecektir. Dolayısıyla buradaki illet çorabın niteliğinden çok abdest sırasında onu çıkarmanın zorluğu olsa gerekir. Nitekim rivâyetlerde peygamberimizin mest, sarık, ayakkabı ve çorap üzerine meshettiği varid olmuştur.

Bütün bunların ışığında biz, çok ince, şeffaf ve dayanıksız olmamak kaydıyla normal çorap üzerine meshin caiz olduğu görüşünün daha isabetli bir değerlendirme olduğunu düşünmekteyiz. Bununla birlikte mestlerde olduğu gibi çorap üzerine mesh etmenin bazı şartları vardır. Çorabın ayağa abdestli giyilmesi, mestte olduğu gibi yolcu için üç gün üç gece, mukim (yolcu olmayan) için bir gün bir gece süresi bulunması gibi. Mestlerde olduğu gibi çoraplarda da çok bariz olmayan küçük yırtık ve delik mesh yapılmasına engel değildir. Yine mestlerde olduğu gibi çorabın çıkarılması veya mesh süresinin sona ermesi abdestin bozulması anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Abd b. Humejd, *el-Muntehab min Musnedi Abd b. Humejd*, Thk: Mustafa el-Adevi, daru Belensiye, Riyad 1423/2002
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Tahkik: Şuayb el Arnavût, Muessetu'r-Risale, Beyrut 1999
- Ali Cuma, *el-Mekayil ve'l-Mevazin eş-Şer'iyye*, Daru'l-Kudus, Kahire 1421/2001
- el-Askalânî, Ahmed b. Ali Ebu'l-Fadl İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, Mektebetu Dairetu'l-Maarif en-Nizamiyye, Hindistan 1326
- el-Ayni, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *el-Binaye Şerhu'l-Hidaye*, Thk: Eymen Salih Şaban, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1420/2000
- Baktır, Mustafa, "Azimet" Dia. İstanbul 1991
- el-Beycuri, İbrahim, *Haşiyetu'l-Beycuri ala Şerhi İbn Kasım*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz.
- el-Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin Ebû Bekir, *es-Sünenü'l-Kübra*, Tahk: Muhammed Abdülkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah, *el-Camiu's-Sahih* (Fethu'l-Bari ile birlikte), Dâru'l-Marife, Beyrut Tsz.
- el-Buhûtî, Mansur b. Yunus el-Hanbeli, *er-Ravzu'l-Murabba Şerhu Zadi'l-Mustakna'*, Muessetu'r-Risale, Beyrut 2008.
- el-Cevziyye, İbn Kayyim Muhammed b. Ebi Bekir, *Tehzibu's-Sunen*, Thk: İsmail b. Gazi, Mektebetu'l-Maarif, Medine 1428/2007.
- ed-Dâni, Ebû Abdillâh, *Silsiletu'l-Asari's-Sahih* (es-Sahihu'l-Musned min Akvali's-Sahâbe ve't-Tabiin), Daru'l-Faruk, Beyrut 1424/2003.
- el-Elbani, Muhammed Nasiruddin, *İrvau'l-Ğalil fi Tahricu Ehadisi Menari's-Sebil*, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut 1399/1979.
- _____, *Sahihu Süneni'n-Nesâi*, Mektebetu'l-Maarif, Medine 1419/1999.
- _____, *Sahihu't-Terğib ve't-Terhib*, Mektebetu'l-Maarif, Riyad 1421/2000.
- el-Fâsî, Ali b. Muhammed Ebu'l-Hasan el-Kattan, *el-İkna' fi Mesaili'l-İcma'*, Thk: Hasan Fevzi es-Saidi, Daru'l-Faruk el-Hadisiyye, Kahire 1424/2004.
- el-Ferahidi, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Thk: Abdülhamit Hendavi, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.
- el-Hanefî, Muhammed b. Ali el-Haskefi, *ed-Durru'l-Muhtar*, Thk: Abdülmunim Halil İbrahim, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye Beyrut 1423/2003.
- el-Heytemi, İbn Hacer Ahmed b. Muhammed Şihabuddin, *el-Minhacu'l-Kavim Şerhu'l-Mukaddime el-Hadramiyye*, Thk: Ahmed Şemsuddin, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1420/2000.
- İbnu'l-Arabi, el-Kadi Ebû Bekir, *Aridetu'l-Ahvazi Şerhu Sunen-i Tirmzi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Tsz.
- İbn Baz, Abdulaziz b. Abdullah, *Haşiyetu Buluği'l-Meram*, Thk: Abdülaziz b. İbrahim b. Kasım, Daru'l-İmtiyaz li'n-Neşr, Riyad 1425/2004.
- el-Askalânî, İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali, *ed-Diraye fi Tahrici Ehadisi'l-Hidaye*, Thk: Abdullah Haşim el-Yemani el-Medeni, Daru'l-Marife, Beyrut Tsz.
- İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed, *el-Merâsîl*, Thk: Şükrullah Nimetullah Kocani, Muessetu'r-Risale, Beyrut 1397.
- İbn Hibban, Ebû Hatim el-Busti, *e-İhsan fi Takribi Sahih-i İbn Hibban*, Tertüb: İbn Bülban el-Farisi, Thk: Şuayb el-Arnaut, Muessetu'r-Risale, Beyrut 1405/1988.

İbn Huzeyme, Ebu Bekir Muhammed b. Ishak es-Sülemi en-Neysaburi, Thk: Muhammed Mustafa el-A'zami, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut Tsz.

İbnu'l-Munzir, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim en-Neysâbüri, *el-Avset fi's-Suneni ve'l-İcma ve'l-İhtilaf*, Thk: Sağır b. Ahmed b. Muhammed, Daru Taybe, Riyad 1405/1985.

İbnu'n-Neccar, Muhammed b. Ahmed Ali el-Futuhi el-Hanbeli, *Maûnetu Uli'n-Nuhâ Şerhu'l-Münteha*, Thk: Abdülmelik b. Abdullah b. Duheys, Mektebetu'l-Esedi, Mekke 1429/2008.

İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Musannef*, Thk: Usame b. İbrahim b. Muhammed, Daru'l-Faruk el-Hadisiyye, 1428/2008.

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, *Bidayetu'l-Müctehid*, Mısır Tsz.

İbn Hazm, Ali b. Ahmed Ebû Muhammed el-Endelusi, *el-Muhalla bi'l-Asar*, Thk: Abdülgaffar Süleyman el-Bendari, Daru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2010.

İbn Teymiye, Takiyuddin Ahmed b. Abdülhalim b. Abdüsselam b. Abdullah, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, er-Riyâsetü'l-'Amme li Şuûni'l-Haremeyn Yay. Riyad 1404.

İbnu't-Türkmani el-Mardini, Alauddin, *el-Cevheru'n-Nakiy fi'r-Red ala'l-Beyhaki*, Daru'l-Fikr, Beyrut Tsz.

İbrahim Kâfi Dönmez, DİA, "*Ruhsat*", İstanbul 2008.

el-Kasani, Ebû Bekir b. Mesud Alauddin el-Hanefi, *Bedaiu's-Senai' fi Tertibi's-Şerai*, Thk: Ali Muhammed Muavvid- Adil Ahmed Abdülmecid, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

el-Kazvînî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mace, *es-Sünen*, Tahkîk Muhammed Fuad Abdülbaki, Beyrut, Tsz.

Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Namazların Birleştirilmesi* (Musa Bağcı Sarık Ve Çorap Üzerine Mesh Problemi EK) 139-178), İlahiyat Yay., Ankara 2004.

Komasyon, *Fetava el-Lecneti'd-Daime li'l-Buhusi'l-İlmiyye ve'l-İfta*, Ahmed b. Abdürrezzak ed-Duveys, Dâru'l-Mueyyid, Riyad 1424.

Malik b. Enes, *el-Mudevvenetu'l-Kübra*, Vuzaretu'l-Avkaf es-Suudiyye, Riyad 1324.

el-Maliki Muhammed b. Muhammed el-Mağribi, *Mevahibu'l-Celil fi Şerhi Muhtasari'l-Halil*, Moritanya 1431/2010.

el-Mizzî, Cemaluddin Yusuf Ebu'l-Haccac, *Tehzibu'l-Kemal fi Esmâi'r-Rical*, Thk: Beşşar Avvad Ma'ruf, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1400/1980.

el-Mubarekfürî, Ebu'l-Ula Muhammed b. Abdurrahman, *Tuhfetu'l-Ahvezi Bi Şerhi Camii't-Tirmizi*, Thk: Abdülvahhab Abdüllatif, Daru'l-Fikir, Tsz

Müslim, b. Haccac el-Kuşayri, *el-Camiu's-Sahih*, Dâru Taybe, Riyad 2007.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Şuayb, *Sünenu'n-Nesâî (el-Mücteba)*, Thk: Hasan Abdülmünim Çelebi, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1421/2001

en-Nevevî, Yahya b. Şerefuddin, *el-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb*, Thk: Muhammed Necip el-Mutii, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde Tsz.

es-San'anî, Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, Thk: Habibu'r-Rahman el-A'zami, el-meclisu'l-İlmi, Güney Afrika, 1390/1970.

es-Serahsî, Şemsuddîn, *el-Mebsut*, Daru'l-Marife, Beyrut 1409/1989.

es-Sindî, Muhammed b. Abdülhadi, *Fethu'l-Vedud fi Şerhi Sünen-i Ebû Dâvûd*, Thk: Muhammed Zeki el-Havli, Mektebetu Edvai'l-Menar, Medine 1431/2010.

es-Sicistanî, Ebû Dâvud, Süleyman b. Aş'es es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Hattabi'nin şerhi Mealimu's-Sünen ile birlikte), Dâru'l-Hadîs, Beyrut 1974.

et-Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, el-Mu'cemu'l-Avset, Thk: Tarık b. İvezullah Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseyni, Daru'l-Haremeyn, Kahire 1415/1995

____ *el-Mucemu'l-Kebir*, Thk: Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire Tsz.

et-Tirmizi, Muhammed b. İsa Ebû İsa, *el-Câmiu's-Sahîh*, Tahkîk: Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

ez-Zebidi, Muhammed Murtaza el-Hüseyni, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Thk: Ali Hilali, Kuveyt 1407/1987.

ez-Zehbî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru Alâmi'n-Nubelâ*, Thk: Şuayb el-Arnaut, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1402/1982.

ez-Zerkeşi, Muhammed b. Abdullah el-Hanbeli, *Şerhu'z-Zerkeşi ala Muhtasari'l-Harki*, Thk: Abdullah b. Abdurrahman b. Cibrin, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad 1413/1993.

ez-Zeyleî, Cemaluddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf el-Hanefî, *Nasbu'r-Râya li Ehadîsi'l-Hidâye*, Thk: Muhammed Avvâme, Daru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslamiyye, Cidde Tsz.